

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Նիճեղ Աշոտի Ոսկանեան, Գնարիկ Արամի Կորկոտեան, Անթառամ Միքրանի Սաւարեան՝ Հայ Գիրքը 1512-1800 Թուականներին: Ալեքսանդր Միասնիկեանի Անուան ՀՄԱՂ Պետական Գրադարանի հրատարակութիւն: Երևան 1988: էջք՝ LII+865:

«Հայ Հնատիպ Գրքի Մատենագիտական Ցուցակ 1512-1800, Երևան 1963», գրեթէ նոյն հերթականներուն կողմէ հրատարակուած հատորին՝ հիմնական վերանայուած եւ բազմաթիւ լրացումներով ճոխացած վերհրատարակութիւն է ներկայս: Առաջին հրատարակութիւնը կ'ընդգրկէր 1019+7+15=1041 տիտղոս, իսկ ներկայս՝ 1095, այսինքն՝ 54 աւելի, նորագիտ տպագրութիւններ:

Ներկայ հրատարակութիւնը անհամեմատ աւելի առաւելութիւններ ունի առաջինին վրայ: Հեղինակները չեն բաւականացած ընդհանուր տեղեկութիւններով, այլ տուած են իւրաքանչիւր գրքի մասին հարկաւոր եղած ամէն ծանօթութիւն, տուած են նաեւ բովանդակութիւնը եւ շատ կարեւոր յիշատակարաններու ամբողջական բնագիրները:

Մասնաւոր արժէք կը ներկայացնեն կցուած ցանկերը՝ էջ 799-864, պատրաստուած՝ Բնարիկ Կորկոտեանի կողմէ: «Նոր» կոչուած ուղղագրութիւնը բաւական դժուար հարցերու առջեւ դրած է հրատարակիչները եւ այս իրենք ալ կը խոստովանին՝ «Ուղղագրական այս խայտաբղետութեան պատճառը հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխումներն են 1922, 1940 թթ.»: Այս առիթով թոյլ տրուի մեզի կրկնելու մեր ալ դժուարութիւնները, եւ խնդրելու հայրենի պատկան Մարմիններէն, որ գոնէ բանասիրական ուսումնասիրութիւնները, գիտական աւելի արժէք ստանալու համար, նուիրագործուած մետրոպեան ուղղագրութեամբ տպուէին, ինչպէս որ կատարուած է հոս մասամբ մը գոնէ:

Առաջին ցանկն է Անճնանունների ցանկը՝ 799-841, որ կը պակսէր առաջին հրատարակութեան մէջ:

Երկրորդն է Վերնագրերի ցանկը՝ 842-855:

Երրորդը՝ Տպագրութեան Վայրերի եւ Տպարանների ցանկ՝ 856-858, որ նոյնպէս շատ կարեւոր դիւրութիւն մըն է:

Չորրորդն է՝ Նիւթերի Առարկայական ցանկը՝ 859-864, նիւթերու այբուբենական կարգով:

Հինգերորդը՝ Հայաստան եւ զուգահեռ լեզուներով գրքերի ցանկ՝ 862:

Վեցերորդը՝ Պատկերներ՝ 863, վերարտադրութիւն 44 նկարներու: Լաւ կ'ըլլար, եթէ ամէն նկարի տակ դրուած ըլլար նկարին տպուած մասին միայն իսկական մեծութեան չափը: Այս առթիւ պիտի խնդրէինք հրատարակիչներէն, որ այս հրատարակութեան իբրեւ երկրորդ, յաւելեալ մաս, հրատարակէին այս հնատիպ գրքերու մէջ գործածուած գլխազարդերու, լուսանցազարդերու, վերջազարդերու եւ շրջանակազարդերու ցուցակ մը ըստ Տպարանների եւ թուականների, որպէսզի, որոշ հատակոտոր հատորներու եւ թերթիկներու ստուգումը եւ պատկանելիութիւնը աւելի դիւրանար: Շատ հաւանական է, որ այս ձեւով, անծանօթ ուրիշ հատորներ ալ յայտնուէին:

Նոթներորդը եւ վերջին ցանկն է Բովանդակութիւնը՝ 864:

Ներկայ հատորը մարդ ազգային հպարտութեամբ կը բանայ, երբ մանաւանդ, հոս կը կարդանք, թէ, մինչ տարագիր Հայը 1512ին արդէն ճանչնալով տպագրութեան կարեւորութիւնը Մշակոյթի համար, հայ տպարան էր հիմնած օտար երկիրներու մէջ, անդին, այդ նոյն երկրի ազգը՝ իր երկրին մէջ, իր լեզուով տպարան՝ 161 կամ 192 տարի ետք միայն ունեցած է: Ուրախութիւն է գիտնալը, թէ հայերէն այբուբենի առաջին տպագիր տառերը ծանօթ են 1486էն արդէն, Գերմանիոյ Mainz քաղաքը տպուած Bernhard von Breidenbach-ի՝ Reise ins Heilige Land. Peregrinatio in Terram Sanctam գործէն, էջ 153, որուն պատկերը տրուած է հոս էջ 785ի վրայ:

Հեղինակներու 25 տարուան այս աշխատութեան առջեւ, մարդ գնահատանք միայն կրնայ ունենալ, եւ յարգանքի՝ պարտաւորուի:

Հ. Օ. ՍԵՔՈՒԼԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Gregorio Petrowicz: La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi. (Հայ Եկեղեցին ի Լեհաստան եւ սահմանամերձ երկիրներում մէջ). Parte terza 1686-1954. Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici. Studia Ecclesiastica 17. Historica 10. Roma 1988. pp. XXI+418.

Պատմաքննական շարքի մը երրորդ հատորն է, որ լոյս կը տեսնէ Մեծ. Պետրովիչ Վարդապետի տարիներու տքնաջան աշխատութեամբ:

Առաջին հատորն էր՝ La Chiesa Armena in Polonia 1350-1624, Հոտմ 1971, որ Մեծ. Հեղինակի թարգմանութեամբ ՀԱ-ի-մէջ հրատարակուել է ետք, առանձին հատորով լոյս տեսաւ 1980ին Վիեննա, իբրեւ Ազգային Մատենադարանի 222րդ հատորը՝ «Հայ Եկեղեցին Լեհաստանի մէջ»:

Երկրորդ հատորն էր՝ L'Unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede 1626-1686 (Լեհաստանի Հայոց Միութիւնը Սուրբ Աթոռին հետ 1626-1686): Հոտմ 1950:

Կարճ նախաբանի (IX-X) մը կը յաջորդէ աղբիւրներու (XI-XIX) ցանկը, ուր մասնաւոր կերպով աչքի կը զարնեն Հոտմի Հաւատոյ Տարածման Ժողովի Դիւանի մէջ պահուած պատմական անցուդարցերու տեղեկագիրներն ու նամակազրուութիւնները: Լայնօրէն օգտագործուած են տպագրութեամբ ծանօթ, պատմական այս շրջանին եւ այս նիւթին վերաբերեալ զանազան լեզուներով, բայց մանաւանդ Լեհերէն լեզուով եղած հրատարակութիւնները:

Գործը կը պարփակէ Հոտմի հետ կատարուած միութեան յաջորդ շրջանին պատմութիւնը՝ ծաղկում, բարգաւաճում, մայրամուտ ու քաղաքական վերիվայրումներու, գաղափարախօսական ընկերային տարբեր վարչակարգերու հետեւանքով առաջ եկած ընդարմացում ու կազմալուծում:

Դիւանական, մինչեւ օրս դեռ չհրատարակուած վաւերաթուղթերու լոյսին տակ կ'ուսումնասիրուին առաջնորդական շրջանները՝ Գերպ. Վարդան Յունանեանի 1686-1715, Գերպ. Յովհաննէս-Տուբիա Աւագուտինովիչի 1715-1751, Գերպ. Յակոբ-Ստեփաննոս Աւագուտինովիչի 1752-1783, Գերպ. Յակոբ Թումանովիչի 1783-1798, Գերպ. Յովհաննէս Սիմոնովիչի 1800-1816, Գերպ. Գայեղանոս Վարդերեսելի 1820-1831, Գերպ. Սամուէլ Ստեֆանովիչի 1832-1858, Գերպ. Գրիգոր Շիմոնովիչի 1859-1875, Գերպ. Գրիգոր Ռոմաշկանի 1876-1881, Գերպ. Իսահակ Իսակովիչի 1882-1901, Գերպ. Յովսէփ Թէոդորովիչի 1902-1938, եւ վերջ կը գտնէ Գերպ. Դիոնիսիոս Կայետանովիչի տեղապահութեամբ 1938-1954: Ասոնց նկարները տեսն էլ 385-396: Գերպ. Կայետանովիչ 1943ին, կարճ ժամանակով Գերմանական իշխանութեան կողմէ բանտարկուել է ետք, 1945ին Ռուսերէ կը բանտարկուի, ու կ'աքսորուի Միքերիա, ուր 1954ին կը վախճանի: Լէոպոլտոյ դարաւոր առաջնորդարանը, մատենադարանը, ազգային թանգարանը եւ հայ մշակոյթի գանձերը ուս կառավարութեան կողմէ կը բռնազրաւուին: Լեհաստանի հայութիւնը ուսական գրաման շրջաններէն փախչելով՝ մեծ մասով Լեհական նոր հանրապետութիւնը կ'ապաւինի: Երբեմնի, մինչեւ Բ. համաշխարհային պատերազմը, ութը ժողովրդապետութիւններու մէջ գործող 16 հոգեւորականներու մարտիրոսական, աքսորական ու խոստովանողական մահէն ետք, այսօր մնացած է ասոնցմէ միայն մէկ հայ հոգեւորական՝ Գերպ. Casimir Filipiak: Յետպատերազմեան շրջանէն է երկրորդ հայ հոգեւորական մը՝ Józef Kowalczyk, որ կը վարէ Gliwiceի նոր հաստատուած հայ ժողովրդապետութիւնը:

Հայու վեց դարու քրտինքը, այսպէս, ո՛չ թէ ուժացումով միայն, ինչպէս շատեր կը սիրեն պնդել, կորսուած է, այլ զո՛հ գացած է գլխաւորաբար՝ քաղաքական վերիվայրումներու:

էջ 399-402 Լեհերէն ամփոփոյցին կը յաջորդեն անճնանուններու եւ տեղանուններու շատ կարեւոր ցանկերը:

Որքան ալ, ուսումնասիրութեան խորագրին համաձայն, սահմանակից երկիրներու Հայ Եկեղեցիներու մասին պատմական տեղեկութիւններ փնտոցելնք, սակայն այնչափով միայն գտանք անոնք, որ Լեհաստանի գաղութի պատմութեան հետ սերտ կապ ունին:

Գերապատիւ Պետրովիչ Վարդապետը կը շնորհակտորենք իր այնքան բծախնդիր եւ մանրակրկիտ, առարկայական մօտեցումով կատարած այս հրատարակութեան համար, եւ կը սպասենք հիմա, հրատարակումը բոլոր այն վաւերագրերու բնագրերուն, որոնք անտիպ են դեռ, բայց գործածուած են այս եւ նախորդ հատորներուն մէջ, որովհետեւ նման հրատարակութիւններ միայն կրնան ամբողջական եւ աներկբայ լոյս սփռել Լեհաստանի պատմութեան վրայ:

Հ. Օ. ՍԵՔՈՒԼԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Թ. Խ. Յակոբեան, Ստ. Տ. Մելիք-Նախշեան, Հ(ՅՊ). Բարսեղեան՝ Հայաստանի եւ Յարակից Երջանների Տեղանունների Բառարան Ա. Հատոր, Ապ-Դալեկ. Երեւան 1986, եւ Բ. Հատոր, Դարբնո-Կարակայա. 1988: Երեւանի Պետական Համալսարանի հրատարակութիւն: Էջեր՝ Ա. Հատոր XXX+992, Բ. Հատոր 992:

Վիթխարի գործեր, վիթխարի հրատարակութիւններ՝ հաւաքական ոյժի արդիւնք կրնան միայն ըլլալ: Բացառութիւնները որքան ալ ըլլան յարգելի: Վիթխարի գործին համար՝ վիթխարի աշխատանք ու անսպառ համբերութիւն է հարկաւոր: Այս երկու հատորներուն ի տես, եւ յաջորդ երկու հատորներուն սպասումով, կարելի է ըսել, թէ անպակաս են այդ վիթխարի աշխատանքներու լծուած, ինքնամոռաց դիւցազները մեր փոքրիկ, բայց մեծ արդիւնքներով ակադճուն Հայրենիքին մէջ: Գործի մը մեծութիւնը այն ատեն կարելի է չափել միայն ըստ օրինի, երբ մէկը նման գործի մը ձեռնարկած է . . . :

Հայերէն ընդհանուր «Առաջաբան»ին կը յաջորդէ ռուսերէն եւ անգլերէն ամփոփումը:

Ամէն տեղանունի մասին տրուած է, որքան կարելի է, ամենակարճ տեղեկութիւնը: Անշուշտ, թէ այդ տեղեկութիւնները քաղուած են պատկան եւ վստահելի աղբիւրներէ, որոնք առանց տարակոյտի, նշանակուած են հաւաքուած պիտակներուն վրայ, եւ ստիպուած ենք մտածելու, որ աղբիւրներու այդ բաժինը չէ մտցուած այս հատորներուն մէջ, գործին ծաւալը չափազանց չընդարձակելու մտահոգութեամբ միայն: Թող ներուի սակայն ստորագրողիս, այն դիտողութիւնը, թէ գիտական լուրջ արժէք՝ աղբիւրները միայն՝ կու տան այսպիսի գործի մը, վկայ՝ Աճառեանի Անճնանունների Բառարանը: Գո՛նէ գլխաւոր աղբիւրները յիշուած ըլլալու էին:

Բարեբախտաբար, որոշ տեղեր, ուշադրութիւն դարձուած է, գոնէ երկրորդական գծին վրայ, տեղանուններու ուղիղ, մետրոպեան ուղղագրութեան, որովհետեւ նկատի առնելիք շատ կարեւոր կէտ է այն, որ եթէ «նոր» կոչուած ուղղագրութիւնը առ առաւել ն 49(1922) կամ 67(1940) տարեկան է ներկայիս, տրուած տեղանուններու ուղղագրութիւնը առնուազն 1500 տարուայ եւ աւելի՛, նուիրագործուած հնութիւն ունի: Ժամանակը եկած է, գո՛նէ գիտական այսպիսի արժէքաւոր հրատարակութիւններու մէջ, չփոթութիւններ առաջ չբերելու համար, գործածել մետրոպեան ուղղագրութիւնը:

Հ. Օ. ՍԵՔՈՒԼԵԱՆ

Սփիւռփառայ գրականութիւն

ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՅԵԱՆ ԿԱՄ ՍՓԻՒՌԻ ԲԱՆԱԶԵԻՈՒՄԸ

Ժամանակների բերումով, այնպէս ստացուեց, որ Սփիւռքի մշակոյթի, մասնաւորապէս գրականութեան մասին, ի սկզբանէ ստեղծուեցին որոշ սխալ պատկերացումներ եւ նոյնիսկ կաղապարներ, որոնք խանգարեցին ոչ միայն ճանաչելու եւ հասկանալու այդ բարդ պրոցեսը, այլեւ նոյնիսկ ընթերցողին ինչպէս հարկն էր ներկայացնելու հայ գրականութեան այդ իւրօրինակ երեւոյթի ականաւոր դէմքերից՝ շատերին: Պատահել է նոյնիսկ, որ Սփիւռքը եւ իր մշակոյթը ներկայացուել է ո՛չ այնպէս ինչպէս ինքն է՝ իր վաւերական լինելութեամբ, այլ ա՛յնպէս, ինչպէս մենք կ'ուզէինք տեսնել: Գուցէ սա է պատճառը, որ մինչեւ այսօր մեր ուշադրութիւնից դուրս է մնացել թերեւս ամենասփիւռքեան բանաստեղծը՝ Նիկողոս Սարաֆեանը: Եւ զարմանալին այն է, որ երբ անցած տարիներին ընթացքում կարողացանք յաղթահարել այս բանաստեղծի ժամանակակիցներ՝ Շահնուրի կամ Շուշանեանի, Որբունու կամ Թոփալեանի շուրջ ստեղծուող զանազան պատմէչները, Սփիւռքի ամենահետաքրքիր երեւոյթներից մէկը՝ Սարաֆեանի գրականութիւնը մնում էր մեզ անյայտ: Վիճակն աւելի բարդ էր Սփիւռքում: Նրան ուղբեր փորձում էին գնահատել այս բանաստեղծին երբեմն անուղղակիօրէն նպաստում էին այդ լուրջութիւնը խորանալուն: Բանաստեղծը դառնում էր կրկնակի անծանօթ:

Ծանօթանալով իր գրական մուտքից շատ աւելի ուշ գրուած յօդուածներին, հասկանալի է դառնում, թէ ինչո՞ւ ի սկզբանէ անհասկանալիութեան առասպելը պիտի շարունակ ուղեկցէր Սարաֆեանին: Կարօտի եւ յուշի գրականութեամբ սկսուող Սփիւռքի մէջ յայտնուում էր մի բանաստեղծ, որն իր առաջին քայլերից իսկ դիտարկուելի, օտարութեան բացարձակապէս այլ բանաձեւ էր առաջարկում: «Յիշելը կրկնել է ուրիշին ըսածը. . . Յիշողը կ'ապրի իր անձէն դուրս», - քառասունական թուականներին գրում էր Ն. Սարաֆեանը: Սակայն սա վերաշարադրանքն էր այն ոգու, որ աւարտուն ձեւով արտայայտուեց նրա առաջին ժողովածուի մէջ: Ի տարբերութիւն Շուշանեանի եւ յատկապէս Շահնուրի ողբերգական նահանջականութեան, Ն. Սարաֆեանը Սփիւռքը, աքսորը, անջատումը դիտում էր որպէս նոր մարդու ծնունդի, ինչպէս ազգային ոգու զարթօնքի մի նոր հնարաւորութիւն: Ուստիեւ, ըստ բանաստեղծի, յիշելը՝ ետ նայելն էր, ճանաչումի, ստեղծումի հնարաւորութիւնից խուսափելը: Այնինչ, դիմացը մի ամբողջ աշխարհ էր, որ պէտք էր իւրացնել, եւ առաջին գիրքը պիտի վերնագրուէր որպէս «Անջրպետի մը գրաւումը» (1928 թ.): «Անջրպետը նոր իրականութիւնն է, նոր աշխարհը, այլ եւս տարբեր, մինչ այդ եղածներից եւ ո՛չ միայն կործանարար, այլ եւ ստեղծարար:

Ո՛չ ոյժ է, ո՛չ ախտ՝
Մարդատեսաց հոգիս,
Այլ ճամբորդ մ'աղքատ՝
Բաղաքէ մ'ուրիշ
Բաղաքի միջեւ,
Զգածիս ընդմիջտ
Եւ դեռ անորոշ
Գալիքին միջեւ:

Զնայած միջանկեալ վիճակում է «ճամբորդը»՝ «դեռ անորոշ. . .» եւ շոգեկառքի հակառակ «սիրտը կը սուրայ», սակայն պարզ է, որ ընտրութեան հնարաւորութիւն չկայ (անցեալ կամ ներկայ հայրենի երկրք կամ օտարութիւն): Ի դէպ, անջրպետը չի դիտուում որպէս օտար, թշնամական, այն աւելի շատ անյայտն է, որը հաւասարապէս կարող է լինել հարազատի եւ անհարազատի, հայրենիի եւ օտարի մէջ: Այս անյայտը նոյնիսկ գրաւիչ է, քաշող:

«Ճակրտ ծանրը, տարուբեր,
Նոր աշխարհ մը կը շարժէր, որուն հոգիս է ծարաւ. . .»